

MARCU GABINSCHI

Institutul de Filologie
(Chişinău)

ETIMOLOGII ONOMASTICE ŞI ETNONIMICE

Abstract. According to the data adduced, anthroponyms such as both Rom. *Lazu* and Alb. *Llaz* come from Turk. *laz*, and Alb. *Allamani* is the former Turk. *alaman*, *alman*, while the origin of Rom. *măngălescu* and *muscan*, *muscu* is also transparent (cf. resp. *mongol* and *moscal*). However, contrary to the existing opinion and unlike many *urs* based toponyms, Rom. *Orşova* does not come from Rom. *urs* (< Lat. *ursus*), but continues a borrowed i.-e. etymon of Slavic (once identified by V. I. Abaev), later replaced there by a taboo, originally meaning „honey eater”.

Keywords: anthroponym, toponym, *Laz*, *Orşova* etc.

Citirea recentă a unor opere artistice ne-a sugerat următoarele etimologii legate de domeniul onomasticii.

I

rom. *Lazu*

Numele de familie *Lazu* l-am prezentat nu odată ca pe unul postetnonimic, printre alte mai mult de douăzeci de nume de acelaşi tip, cum sunt *Rusu*, *Greco*, *Leahu*, *Neamţu*, *Sârbu* ş.a. Am avut în vedere încă o etnie, anume aceea ai cărei reprezentanţi au făcut parte pe vremuri din armatele turceşti sau aliatele lor, ce se găseau în secolele trecute pe pământul Principatelor Dunărene.

În această ordine de idei le-am adus şi pe *Turcu* (*Turculeţ*), dar şi pe *Arnăut* (*Arbănaşu*), *Arapu*, *Cerchez*, *Nohai*, *Tătaru*, *Hăbăşescu*. Iar lazii (sau ceanii) au fost (şi sunt şi acum) locuitori ai unor localităţi din partea orientală a litoralului pontic al Turciei, lângă graniţa cu Georgia, şi vorbesc o limbă kartvelică, cunoscută în lingvistică ca cea zână, a cărei varietate e vorbită de megrelii din Georgia. Megrelii totuşi sunt un grup etnic al georgienilor şi, ca şi ceilalţi georgieni, sunt creştini ortodocşi, pe când lazii sunt musulmani, de aceea supuşi loiali ai Turciei.

Totodată, pentru *Lazu* demult e acceptată o altă etimologie (pe care nu o negăm), dar considerăm că ea şi cea propusă de noi nu se exclud reciproc, deci că, altfel spus, e vorba de o etimologie dublă, pentru care însă până acum a fost acceptată doar o singură sursă.

Până nu demult se ştia o singură etimologie a lui *Lazu* (*Laz*, *Lazul* ş.a.), prezentat unanim ca una din multiplele variante ipocoristice şi altele ale lui *Lazăr*, cum consideră,

de exemplu, N. A. Constantinescu [1, p. 94-95] sau A. Bălan Mihailovici [2, p. 332]. Deci etimologia noastră, deși putea coexista cu aceasta, nu părea îndeostul de întemeiată.

În cele din urmă însă, citind o carte despre trecutul României, am dat de următoarele pasaje: *Trebuia să meargă la satul Lazmahalé, unde era un hogo înțelept, care de multe ori îl îndrumase în viață* (Lola Stere Chiracu, *Drumuri și legende*, București, 1979, p. 131), *Satul Lazmahalé nu era atât de departe* (p. 132) și *A nechezat calul și a primit căpăstrul și hățurile și a tras căruța până la Lazmahalé* (tot acolo). De aici e clar că este vorba de turcii locuitori ai României, printre care o parte erau (sau fuseseră) la origine lazi. Tradus în românește, toponimul în chestiune ar suna ca *Mahalaua Lazilor*, iar însuși *Lazmahalé* prezintă un tip răspândit de toponime turco-tătare, cf., dintre cele mai cunoscute de acest fel, numele orașului *Ciufutkalé* din Crimeea, textual „Cetatea Evreiască”, iar dintr-o sursă pe care o folosim mai jos și cu altă ocazie, putem aduce toponimul de origine turcă din Albania *Çifut Çiflig* (vezi Ismail Kadare, *Koha e skhrimeve*, Tiranë, 1986, f. 255-257). „Moșia Evreiască”, cf. tot acolo, p. 132-154: *Orman Çiflig* „Moșia din Pădure”. Așadar, ținând cont de acest *Lazmahalé* și paralelele lui, rămân puține îndoieli că la apariția numelui de familie *Lazu* (*Laz*, *Lazul* ș.a.) a contribuit etnonimul lazilor, care se și încadrează în seria multor alți nume de familie postetnonimice, în special al celor legate de oștile turcești prezente pe vremuri pe pământul viitoarei Români.

Deducerea cuvântului din numele *Lazăr* nu exclude etimologia propusă, fiind vorba deci, precum s-a spus, de o etimologie dublă, care nici n-a cerut o contaminare fiindcă amândouă prototipurile numelui în chestiune sunt omonime, prezentând totodată un fonocomplex scurt și ușor de pronunțat.

Mai sus am relevat doar al doilea component al etimologiei duble, până acum rămas în umbră.

Deci, indiferent de legătura lui *Lazu* cu *Lazăr* și variante, acest *Lazu* trebuie să ocupe locul cuvenit în seria numelor de familie postetnonimice românești. (Despre alb. *Llaz* vezi mai jos).

rom. *măngălesc*

Acest cuvânt este, după toate probabilitățile, un hapax, deoarece nu l-am întâlnit în nicio sursă, afară de următorul context: *Și românii se sculară / Ca să scape a lor țară / De rușine și de-ocară / De domnia unguerească, / De urgia măngălescă / Și de ciurda tătărească* (Horea și Iancu, în *tradițiile și cântecele poporului*, București, 1972, p. 133). După cum reiese din contextul enumerării diferitor etnii, *măngălesc* este tot un etnonim, în care, la rândul său, nu e greu de recunoscut o schimonosire a lui **mongolesc*, adică a derivatului lui *mongol*.

E greu de spus dacă autorul cântecului avea o idee a înrudirii calmucilor (care au putut să lupte în 1848 în cadrul trupelor rusești) cu mongolii ori că a ales sau a format singur un fel de etnonim abstract, întruchipând ceva puțin cunoscut și vag închipuit (cum e rom. *Patagonia*).

Oricum, cel puțin ca hapax are rost să-l etimologizăm pe acest *măngălesc*.

rom. *muscu, muscan*

În aceste cuvinte omorizice, întâlnite în sursa citată mai sus, în contexte asemănătoare nu este deloc greu de recunoscut evoluția lui *moscal*: cf. *Frunză verde de săcară*,/ *Buit-o unguru-n țară*,/ *De l-o scoate Iancu iară*,/ *Numai până-n primăvară*,/ *De-i ajută neamțu iară*,/ *Și muscu a doua oară* (p. 164) și *Pe podul de după spate/ Merge muscanul cât poate*,/ *Și pe podul înapoi/ Merge Coșut cu vreo doi* (tot acolo, p. 171).

Faptele sunt interesante prin aceea că demonstrează formarea etnonimului derivat prin retroformare, caz, pe cât știm, extrem de rar în etnonimie. De aceea, dacă nu le-am fi întâlnit pe *muscan* și în special pe *muscu* în afara enumerării etniilor, cu greu am putea recunoaște aici etnonime. (Pe cât suntem informați, iar e vorba de niște hapaxuri ori, în tot cazul, cuvinte foarte rare.)

rom. *Orșova, Orșoia*

Etimologia acestui toponim nu e tot atât de transparentă ca și a cuvintelor de mai sus, contrar unei posibile prime impresii.

Vorba e de orașul Orșova din județul Mehedinți, port pe Dunăre, anticul Dierna. Dar am întâlnit toponimul și într-un text din cartea deja citată a dnei L. Stere Chiracu, bogată în reminiscentele trecutului istoric: de exemplu, *Știți ce înseamnă o noapte petrecută la mal de Dunăre? Mergeți acuma la Orșova cea Nouă scăldată în parfumul petuniilor și auziți șopotul valurilor trăind sub luciul stelelor și al lunii și n-o să uitați niciodată* (p. 110). *Orșova cea Nouă* ne sugerează că a mai fost și una veche, care nu avea nevoie de atribut.

Oricât ar fi de straniu fundamentala lucrare de toponimie românească, cea a lui I. Iordan nu dă în registru cuvântul *Orșova*, ci doar *Orșoiaie*, pe care îl deduce din „*Ursoaie*, feminin al lui *urs*, păstrat și el în toponimie” [3, p. 343]. De aceea se fac trimiteri la mai multe toponime formate de la derivatele lui *urs* și de la sintagmele atributive ce le includ, ca *Ursa*, *Ursari*, *Ursești*, *Urserești* ș.a., dar și *Fața Ursoii*, *Poarta-Ursoaia-Față*, *Valea Ursoii* ș.a.m.d. (vezi sub voci). Provenirea, directă sau indirectă (prin antroponimul *Ursu*), a tuturor acestor toponime de la apelativul *urs* nu provoacă nicio îndoială. O rezervă se cere făcută despre *Orșoiaia* ([3, p. 402], vezi mai jos). În ceea ce privește Moldova, A. Eremia aduce și el câteva toponime (*Ursoaia*, *Ursoaia-Nouă*, ca și echivalentele lor rusești *Медвежа*, *Слобозия Медвежа*), pentru care admite atât provenirea directă din apelativul vechi *ursoaie* (azi *ursoaică*), cât și de la numele de familie *Ursu* [4, p. 70].

Nu ne îndoim de provenirea tuturor toponimelor în *Urs-* din apelativul *urs* sau din reflexul lui, *Ursu*, dar în ceea ce îl privește pe *Orșoiaia*, adusă de I. Iordan, ca și pe mai cunoscutul *Orșova*, lucrurile stau altfel, adică înrudirea etimologică a lui *Orșova*, *Orșoiaie* cu *urs* într-adevăr există, dar se descoperă la un nivel mai adânc decât în interiorul limbii române.

Însuși sufixul (de proveniență slavă) *-ova* nu se unește cu radicalul *urs-*, acesta formând derivate doar cu alte sufixe. De asemenea, deducerea lui *Orșova* și *Orșoiaie*

din *urs* lasă neexplicată trecerea lui *u-* în *o-* (care este contrară evoluției generale a lui *o* aton în *u*, ca, de exemplu, în *coctorium* > *cuptor*; *dominica* > *duminică*, *formosus* > *frumos* ș.a. sau *morire* > *a muri*, *portare* > *a purta*, *potere* > *a putea* ș.a., dar și a lui *-s*, neurmat de o vocală prepalatală (ca în *urs* > *urși*, cf. și *cos* – *coși* și asem.) în ș. Adică, etimologizarea lui *Orșova*, *Orșoaie* cere o altă explicație decât derivarea din *urs*.

După cum se știe, *urs* este reflexul lat. *ursus*, acesta, la rândul său, fiind unul din reflexele indo-europeanului **r.kyo*, ce a dat în latina anterioară scrisului **orcsos*, cu coreflexele în limbile celtice, indoiranice, armeană și greacă [5, p. 294]. În [6, p. 69] sunt aduse mai multe reflexe iranice ale etimonului, ca și cel sanscrit, cel armean, unul celtic, dar și gr. ἄρκτος și lat. *ursus*. Probabil de aceeași origine este și alb. *arî* [7, p. 39-40]. Coreflexul slav al acestor cuvinte până nu demult nu era cunoscut fiind înlocuit odată prin tabuismul care l-a dat pe rus. *медведь* și cuvintele înrudite aloslave. Dar mai târziu, tot V. I. Abaiev (vezi [8, p. 42]) a arătat că sub unele toponime rusești și beloruse ce conțin radicalul *opui-* (cel mai cunoscut din ele fiind numele orașului belorus *Opui*; cf. și familia boierească *Opui*, înveșnicită de Lermontov) se poate ascunde vechea denumire slavă comună, moștenită din indo-europeană, a ursului, înlocuită mai târziu prin tabuismul însemnând „mâncător de miere”¹. Acesta a și fost păstrat în toponime, fenomen de tipul celor observate nu odată în istoria limbilor. În rusa veche toponimul s-a păstrat și în forma posterioară metatezei (ca *Рѣша* din «Повесть временных лет»), dar în toponimele existente acum se păstrează radicalul *Opui-*, ca în *Opui*, *Opuianka*, *Opuiuxa*. Ca paralele semantice se aduc toponimele rusești *Медведица*, *Медведево*, numele de râu lituanian *Lokysta* (din *lokys* „urs”) ș.a., vezi tot acolo. O altă manifestare a aceluiași fenomen sunt toponimele românești formate de la radicalul *urs-* (vezi mai sus). Însă în ceea ce îl privește pe *Orșova* (*Orșoaie*), ținându-se seama de cele aduse, trebuie să vedem în ele reflexul slavului **orș-*. Aceasta nu trebuie deloc să ne mire, dată fiind mulțimea de toponime străvechi românești de origine slavă (ca exemple de alte toponime formate de la numele de animale slave cf. cel puțin *Cozia* („A caprelor”) din România sau *Турья* („A taurilor”, nume de râu din Ucraina Transcarpatică). Deci în *Orșova* și *Orșoaie* într-adevăr trebuie să vedem coreflexe ale lui *urs* (< *ursus*), însă nu în cadrul românesc, ci în cel indo-european.

II

alb. *Allamani*

În cartea citată mai sus a lui I. Kadare întâlnim personajul *Allamani* (de ex., *Tod Allamani dha një shenjë të pakuptueshme dhe njëshkolona ndaloi* – p. 293, „Tod Alamani

¹ Caracterul strașnic al ursului ca fiară a dus chiar la tabuizarea secundară a denumirii lui prin rus. *хозяин*. Există și sinonimele lui mai moderate, ca rus. *Михайло Иванович*, *Михайло Потаныч*, (*генерал*) *Топтыгин*, *Косолапый*, dar și dezmiertătoarele *Миша*, *Мишка*. Deci situația e paradoxală, întrucât cel numit *Moș Martin* (cf. germ. *Meister Petz*, gr. *Μάρκος*) e unul din cele mai populare personaje ale cercului, iar în formă de păpușă, credem, fiara cea mai iubită de către copii.

a dat un semn neînțeles și coloana s-a oprit”), vezi și alte exemple între p. 292-362. Deși am avut ocazii să semnalăm, confruntând româna cu albaneza, că în această ultimă, spre deosebire de prima, numele de familie postetnonimice sunt rare, de data aceasta dăm de un reflex destul de transparent al turcescului popular *alaman* (în limba literară *alman*) „german”. Pentru turcă acest cuvânt se consideră un împrumut din franceză (cf. *Allemand*), deși nu e exclus prototipul vechi italian *alemanno*. În amândouă cazurile prototipul a trecut sinarmonizarea vocalică turcă. Ca semantică e o paralelă a rom. *Neamțu* (cf. și *Sasu*, *Șvabu*), ung. *Németh*, rus. *Немцов*, *Немцович* ș.a.

alb. *Llaz*

În aceeași sursă întâlnim numele de familie albanez *Llaz*: cf. *Të parët u vranë Cute Bënja, Llaz Mandili nga Bilishti* (p. 303) „Primii au fost uciși Ț. B., L. M. din Bilișt” (vezi și p. 305-306).

Despre acest *Llaz* se cere spus mutatis mutandis ceea ce s-a spus mai sus despre rom. *Laz* din *Lazmahalé*. În tot cazul n-am găsit niciun cuvânt albanez apelativ cu această formă. Totodată cele două antroponime sunt de natură să confirme originea comună presupusă mai sus.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Constantinescu N. *Dicționar onomastic românesc*. – București, 1963.
2. Balan Mihailovici A. *Dicționar onomastic creștin*. – București, 2003.
3. Iordan I. *Toponimia românească*. – București, 1963.
4. Eremia A. *Nume de localități*. – Chișinău, 1970.
5. Devoto G. *Avviamento alla etimologia italiana. Dizionario etimologico*. – Firenze, 1979.
6. Абаев В. И. *Историко-этимологический словарь осетинского языка, I*. – Москва, 1958.
7. Çabej E. *Studime gjuhësore*. – Prishtinë, 1976.
8. Абаев В. И. *Русский гидро-, топоним «Орша»// Вопросы языкознания*, 1985, № 1. – С. 42.